

УДК 94 (477.4:47+57):378.4(477.411):323.269.6"1863/1864"

DOI <https://doi.org/10.32782/cusu-hist-2025-1-12>

Столяров Антон,
аспірант кафедри давньої
та нової історії України,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка,
carpe_diem@knu.ua
ORCID ID: 0009-0000-3448-0135

РОДИНА ОЛЬШАНСЬКИХ НАПЕРЕДОДНІ ТА ПІД ЧАС ПОЛЬСЬКОГО ПОВСТАННЯ 1863–1864 рр.

У статті розглянуто роль членів родини Ольшанських у підготовці та реалізації Січневого повстання 1863–1864 рр. на Правобережній Україні. Досліджено зв'язки цієї шляхетської польської родини з Київським університетом, частина студентів і викладачів якого брали участь у польському повстанні. Висвітлено активну участь представників родини в протестах, маніфестаціях і збройних виступах, а також репресивні дії з боку імперської влади.

Окрему увагу приділено особам Льва, Віталії та Ромуальда Ольшанських, які стали ключовими учасниками революційного руху. Лев Ольшанський брав участь у студентських протестах, за що зазнав арешту й заслання. Також за матеріалами поліцейських судів є свідчення, що Віталія Ольшанська долучилася до демонстративного носіння трауру, що було однією з форм польського протесту на 1861 рік. Ромуальд Ольшанський очолює повстанський загін, що виступив із Києва у квітні – травні 1863 р. й зазнав поразки після серії боїв з імперськими військами.

Проаналізовано організаційні та військові аспекти участі Ольшанських у повстанні, зокрема процес виготовлення «Золотих грамот» забезпечення зброєю та матеріальними ресурсами, а також тактичні маневри загону Р. Ольшанського. Досліджено взаємозв'язки з іншими діячами повстання, як-от Ісидор Коперницький, Станіслав Тарасевич і Владислав Рудницький.

Розглянуто репресивні заходи царської адміністрації щодо учасників повстання. Висвітлено перебіг слідства, судових процесів та умови ув'язнення Ольшанських, що стали відображенням загальної політики імперії щодо польського руху опору. Ключову увагу приділено справі Ромуальда Ольшанського, його вироку та страті в Київській фортеці в січні 1864 р.

У підсумку на основі архівних матеріалів, спогадів сучасників і наукових праць стаття визначає значення родини Ольшанських у розвитку національно-визвольного руху польського руху в середині XIX ст. Будинок Ольшанських став одним із ключових осередків під час підготовки польського збройного повстання в Києві навесні 1863 р., а представники цієї родини стали одними з найактивніших учасників демонстрацій і збройної боротьби супроти Російської імперії.

Ключові слова: історія України (друга половина XIX – початок XX ст.), історія вищої освіти в Україні, історія Києва, історія студентства в Україні, польське повстання 1863–1864 рр.

Тема польського Січневого повстання 1863–1864 рр. є достатньо актуальною у контексті розвитку українсько-польських відносин на тлі сучасного російського вторгнення. Довгий час в українській історіографії належним чином не висвітлювалося біографія окремих учасників польського повстання. Ця стаття має за мету пролити світло на роль родини Ольшанських у підготовці та реалізації Січневого повстання.

Під час підготовки публікації використовувалися переважно архівні джерела ЦДІАК України, а саме фондів Канцелярії київського, подільського і волинського генерал-губернатора (Ф. №442), колекції, зібраної головою Київського військово-польового суду Г. В. Новицьким (Ф. №489), Канцелярії попечителя Київського навчального округу (Ф. №707), Київського губернського жандармського управління (Ф. №274), військово-судової комісії у політичних справах при штабі військ Київського військового округу (Ф. №472), слідчої комісії для розгляду політичних справ при київському, подільському і волинському генерал-губернаторові

(Ф. № 473). Також були використані спогади окремих студентів і викладачів Київського університету, учасника повстання Францішека Равіти-Гавронського.

У літературі понад десять років тому Леонід Зашкільняк розпочав відкриту дискусію щодо потреби у витворенні нової повної монографії, яка б змогла охопити перебіг польського повстання 1863–1864 рр. (Зашкільняк Л., 2013, с. 393). З того часу було декілька спроб написання монографій, які б зачіпали цю тематику. Серед них варто б згадати «З історії етносоціальних конфліктів. Українці й поляки на Наддніпрянщині, Волині й у Східній Галичині в XIX – першій половині XX ст.» (Гудь Б., 2018), а також колективну монографію «Польське національне повстання 1863–1864 рр. на Правобережній Україні: від міфів до фактів» (Кривошея В., 2021).

Також до річниці Січневого повстання було підготовлено ряд публікацій, які вийшли у світ у 2023 р. на сторінках «Українського історичного вісника».

Поруч із тим досі в історіографії не було належним чином висвітлено участь Ольшанських у Січневому повстанні. Дослідник Г. Марахов у двох монографіях, а саме «Польское восстание 1863 г. на Правобережной Украине» (Марахов Г., 1967) та «Киевский университет в революционно-демократическом движении» (Марахов Г., 1984) брав до аналізу перебіг саме збройного виступу загону Р. Ольшанського, не ставлячи собі за мету розглянути інших членів родини в контексті повстання. Подібним чином дотичною до теми була стаття Я. Тинченка, у якій автор простежив за перебігом руху та бойових дій за участі загону Ольшанського (Тинченко Я., 2023).

Дещо ширше долю родини Ольшанських було розглянуто в статті Т. Самчука «Викладання верхової їзди в Університеті св. Володимира (1835–1863 рр.)» (Самчук Т., 2015), у якій автор сфокусувався на взаємодії університетської адміністрації та Ольшанських, які посідали посади викладачів верхової їзди в Київському університеті. Праця дотично висвітлювала, зокрема, взаємини Ромуальда Ольшанського з польськими студентами, а також його подальшу участь у повстанні.

Тож ми можемо стверджувати, що наразі в історіографії родина Ольшанських у контексті польського повстання 1863–1864 рр. не була об'єктом дослідження.

Відомо, що одним з осередків підготовки до польського повстання став Київський університет, у котрому значну участь у приготуваннях відігравало не лише студентство, а й викладачі. Серед них чільне місце посідають Ольшанські. Як і багато інших шляхетських польських родин, вони цілковито долучилися до підготовки та реалізації Січневого повстання 1863–1864 рр.

Родина Ольшанських була пов'язана з Київським університетом від самого його створення. У липні 1834 р. Рада університету запросила колишнього викладача верхової їзди Волинського ліцею Євстафія Станіслава Ольшанського зайняти вакантне місце (Самчук Т., 2015, с. 41–43).

Він мав значну популярність серед студентів-поляків, і його будинок перетворився чи не в головний осередок подальшого формування кінного повстанського загону. У ньому Ольшанський-старший збирав розповіддю довкола себе польську молодь, розповідаючи про події Листопадового повстання¹. Можемо припустити щодо подальших подій, що в подібному дусі польського патріотизму Євстафій Станіслав Ольшанський виховував і власних дітей.

Уперше родина Ольшанських була помічена в протестних демонстраціях 1861 р. У цей час фіксуємо національне піднесення польського населення по всій території Російської імперії. Це було пов'язано передусім із побиттям протестуючих у Варшаві під час маніфестації до річниці Гороховської битви. Це викликало хвилю обурення й національної солідарності серед поляків, яке зачепило і Київ. Як пізніше зазначав Владислав Рудницький, вагому роль тут відіграли київські студенти. Вони стояли за всіма демонстраціями, які відбувалися на той час у

¹ Авсеєнко В. Уривки зі спогадів про університет кінця 50-х – початку 60-х років XIX ст. *З іменем Святого Володимира: Київський університет у документах, матеріалах і спогадах учасників: у 2 кн. [упоряд. В. Короткий, В. Уляновський]. Кн. 1.* Київ, 1994. С. 268.

місті². Михайло Домонтович, який тоді приїхав до міста, згадував, що він застав Київ таким, немов він «готувався до повстання». За його свідченнями, польська молодь відкрито навчалася військової справи: вони демонстративно майже щоденно їхали вулицями міста в чимарках та зі зброєю за його межі, аби займатися стрільбищами за містом³.

Окрім того, однією з форм протесту на той час було також використання елементів трауру чи національних костюмів на вулицях міста, а також маніфестації у католицьких храмах. Цей рух пізніше польська дослідниця Ф. Рамотовська назвала «моральною революцією» (Ramotowska F., 2018, s. 315).

Певна річ, що в цих умовах родина Ольшанських була дотична до цих настроїв. У цьому рухові в тодішніх документах фігурують двоє представників родини Ольшанських: Лев Ольшанський і Віталія Ольшанська.

Л. Ольшанський був вільнослушачем при Київському університеті й був частиною спільноти польських студентів. З документів стає зрозуміло, що цей молодший син у родині Ольшанських активно долучався до польських маніфестацій, зокрема до виконання заборонених гімнів у католицькому костелі Києва.

Імперська влада прагнула боротися з виконанням заборонених гімнів. Для цього 9 серпня 1861 р. Сенат видав положення, у якому йшлося про створення поліцейських судів – вони мали проводити суд над тими, хто долучався до польських маніфестацій через систему штрафів та ув'язнення⁴. Попри початок цих репресивних дій, на середину вересня 1861 р. це не зменшувало протестні настрої серед польської молоді.

Гучною стала справа щодо побиття квартального наглядача Матковського. Студенти Київського університету, зважаючи на участь поліції в притягненні до суду учасників заборонених співів, на ганку Олександрівського костелу обступили Матковського й завдали удари палицями по голові, аж доки той не втратив свідомість. Лишивши на його голові глибокі поранення й проламавши йому череп, студенти рушили на Хрещатик⁵. Звідти вони пішли до Київського університету. Увійшовши до збірної зали, студенти палицями били скло, відірвали від рам замки, за якими були розпорядження адміністрації та міністра народної освіти⁶.

Жандарми та педелі університету намагалися встановити винних у побитті Матковського та заворушеннях в університеті, однак це було зробити достатньо важко. Врешті суд визнав ключовими фігурами в заворушенні чотирьох студентів, у тому числі Л. Ольшанського. Його було взято під варту уже на наступний день після події, 10 жовтня 1861 р.⁷ Надалі його та ще трьох студентів тримали відособлено в Київській фортеці⁸.

Справа набула значного резонансу й дійшла до Петербурга. Шеф жандармів князь В. Долгорукий телеграмою передавав київському генерал-губернатору І. Васильчикову волю царя Олександра II про те, аби тримати студентів під арештом і не допускати студентських зібрань⁹. Тож справа опинилася під особистим контролем генерал-губернатора.

Умови утримування арештантів були непростими. Ув'язнені студенти, серед яких був і Л. Ольшанський, надсилали колективні скарги на адресу Васильчикова. Вони стосувалися найперше невідповідних умов їх утримування. Нам відомо, що, перебуваючи в ув'язненні,

² Центральний державний історичний архів України у м. Києві (далі – ЦДІАК України). Ф. 489. Оп. 1. Спр. 33. Арк. 8.

³ Записки и заметки ген. М. Домонтовича. *З іменем Святого Володимира: Київський університет у документах, матеріалах і спогадах учасників: у 2 кн. [упоряд. В. Короткий, В. Уляновський]. Кн. 2.* Київ, 1994. С. 33.

⁴ Об учреждении Полицейских судов в Западных губерниях. *Киевские губернские ведомости.* 9 сентября 1861 г. № 36. С. 414.

⁵ ЦДІАК України. Ф. 274. Оп. 1. Спр. 115. Арк. 18 зв.

⁶ ЦДІАК України. Ф. 707. Оп. 27. Спр. 457. Арк. 7.

⁷ ЦДІАК України. Ф. 274. Оп. 1. Спр. 120. Арк. 1.

⁸ ЦДІАК України. Ф. 442. Оп. 811. Спр. 257. Арк. 85.

⁹ ЦДІАК України. Ф. 442. Оп. 811. Спр. 257. Арк. 50.

Л. Ольшанський мав потребу в наданні йому пальта та штанів¹⁰. Тюремні умови спровокували на червень 1862 р. в нього гастричну гарячку, через що його перевели на лікування¹¹.

Дещо пізніше Л. Ольшанський та А. Рунге, які потрапили до військового госпіталю, відмовлялися повертатися до каземату, адже не мали «ні тюфяка, ні подушки, ні ковдри, ні навіть одягу»¹².

Також надходили індивідуальні прохання до канцелярії генерал-губернатора. Серед них зберіглося й прохання від Л. Ольшанського, яке датується 4 квітня 1862 р. У ньому студент Київського університету просив побачитися з родиною на час Великодня. Зокрема, Л. Ольшанський наголошував на хворобливому стані свого батька Євстафія: «Батько мій, який уже шість місяців не бачить, сліпий, сімдесятирічний старий, що не в силах побачитися зі мною через хворобу, й тому прошу Ваше Сіятельство побачитися з ними, можливо востаннє»¹³. На це прохання Васильчиков відповів відмовою¹⁴.

Варто звернути увагу на те, що під час перебування в ув'язненні Л. Ольшанський отримав на своє ім'я телеграму, яку було перехоплено адміністрацією фортеці. Телеграма була з Харкова. Можемо припустити, що це свідчить про певні попередні контакти ув'язнених із Харківським таємним товариством, які, крім усього, виступали також за відновлення незалежності Польщі (Марахов Г., 1967, с. 37). У такому випадку Л. Ольшанський міг мати достатньо прямі стосунки із цим товариством.

Слідство й подальший суд значно затягнулися. Урешті-решт, після практично цілого року ведення цієї судової справи, було винесено вирок, що був достатньо непростим для Л. Ольшанського. Суд приговорив його та Річарда Каменського до заслання в Томську або Тобольську губернії з ув'язненням на два роки¹⁵. На додачу до цього, уже згодом, Л. Ольшанському було заборонено надалі вступати до університету¹⁶.

В той самий час до відповідальності намагалися притягнути В. Ольшанську, сестру Ромуальда та Лева. 10 серпня 1862 р. вона була помічена поліцією під час прогулянки Хрещати-ком у траурному одязі, а також підперезана поясом із залізним якорем і ланцюгом¹⁷. Подібна форма протесту була запропонована варшавським архієпископом Антонієм Мельхіором Фіалковським у «Зверненні до моїх сестер», де він закликав до загального трауру поміж поляками, поки не вдасться відновити польської державності¹⁸. Тож кількість справ у поліцейських судах переконливо свідчить, що така форма протесту мала популярність серед польок Києва.

Отримавши рапорт від київського поліцмейстера, генерал-губернатор Васильчиков звернувся до київського губернатора Гессе чимшвидше передати справу Ольшанської до поліцейського суду¹⁹. Та попри це, притягнути її до відповідальності в імперської влади не вийшло: Віталія стверджувала, що не виходила з будинку в означений день, і навіть були відповідні свідки, які могли це підтвердити. Зважаючи на це, поліцейський суд залишив В. Ольшанську вільною²⁰.

Попри заборони на демонстрації, тривала все ж підготовка до проведення повстання. Дуже часто ключовими локаціями ставали особисті житла повстанців. В. Рудницький свідчив, що

¹⁰ ЦДІАК України. Ф. 442. Оп. 811. Спр. 257а. Арк. 223.

¹¹ Там само. Арк. 81.

¹² Там само. Арк. 150.

¹³ Там само. Арк. 6.

¹⁴ Там само. Арк. 7.

¹⁵ ЦДІАК України. Ф. 442. Оп. 811. Спр. 257а. Арк. 162.

¹⁶ ЦДІАК України. Ф. 707. Оп. 27. Спр. 457. Арк. 231.

¹⁷ ЦДІАК України. Ф. 442. Оп. 811. Спр. 257а. Арк. 167.

¹⁸ ЦДІАК України. Ф. 274. Оп. 3. Спр. 816. Арк. 2.

¹⁹ ЦДІАК України. Ф. 442. Оп. 811. Спр. 257а. Арк. 173 зв.

²⁰ Там само. Арк. 258 зв.

всього було відомо 6 локацій. Серед них він називав кімнати в манежі Ольшанських, де відбувалися наради за участі студентів²¹.

Поруч із тим тривав процес заготівлі зброї для повстання. Найперше зброю зберігали при оранжереї Царського саду, а також в уже згаданому будинку Ольшанських та квартирі Йосифа Бесядовського²². У манежі Ольшанських місцем переховування зброї міг бути їх город, де пізніше було знайдено під час обшуків 25 фунтів свинцевих куль²³.

Окрім того, манеж Ольшанських став також одним з осередків друку «Золотих грамот». За даними слідства, типографічні літери для них були знайдені на квартирі Р. Ольшанського²⁴.

Ольшанські підтримували достатньо дружні відносини з родиною Коперницьких. Ісидор Коперницький, як відомо, був членом «Провінційного комітету на Русі», який відповідав за підготовку польського повстання на Правобережжі²⁵. Можемо припустити, що вони могли діяти спільно, про що свідчить результат пізнішого обшуку в будинку Коперницьких, де серед усього було знайдено світлину Р. Ольшанського й лист, у котрому йдеться про його ж ув'язнення²⁶.

Власне саме з Р. Ольшанським пов'язаний один із найбільших виступів польських повстанців на Правобережжі.

У молоді роки Р. Ольшанський був слухачем математичного курсу при Київському університеті й збирався надалі зробити військову кар'єру. Однак за наполягання батьків Р. Ольшанський обійняв посаду берейтора, яка раніше належала його батькові²⁷. У Київському університеті він узявся до виконання своїх обов'язків з 26 жовтня 1850 р. (Самчук Т., 2015, с. 45).

Ще до початку повстання, у 1857 р., Р. Ольшанський був залучений до відчайдушного кроку студента Володимира Міловича, коли той увірвався в кортеж жандармів для важливого повідомлення студенту Сонгайлу, який був залучений до справи щодо справи полковника Брінкена. Міловичу вдалося відірватися саме завдяки коню, якого він позичив у Р. Ольшанського (Самчук Т., 2015, с. 46). Цей епізод зі спогадів В. Лясоцького багато в чому свідчить про тісні зв'язки Р. Ольшанського з польською молоддю та його позицією.

У манежі відбувалося активне вербування польських повстанців, найперше – з-поміж студентів Київського університету. Натомість питання часу виступу повстанців ставилося достатньо поспішно й ним урешті-решт став вечір 26 квітня 1863 р. На допиті Р. Ольшанський згадував, що до нього завітали студенти Станіслав Орловський та Олексій Василевський, які передали від повстанського комітету повідомлення про те, що вже завтра потрібно буде вирушати з повсталими на збірний пункт за межами Києва²⁸. Така утаємниченість і поспішність щодо початку повстання на Правобережжі підтверджується й спогадами Равіти-Гавронського, який доєднався до виступу з Києва буквально в той же день²⁹.

Питання чисельності загону Ольшанського залишається дискусійним. Так, радянський дослідник Г. Марахов навів цифру у 500 повстанців, що виїхали з Києва (Марахов Г., 1984, с. 78). На допиті В. Рудницький, який під псевдонімом козак Савва згодом з'єднався з Р. Ольшанським, стверджував, що число повсталих було 200, хоча найперше планували залучити до повстання 500 осіб³⁰. Селяни, повз яких проїжджали повстанці, свідчили, що загін складався приблизно з 300 осіб. Варто відзначити, що ця цифра є приблизною. Імовірно, чисельність

²¹ ЦДІАК України. Ф. 473. Оп. 1. Спр. 95. Арк. 28.

²² Там само. Арк. 28.

²³ ЦДІАК України. Ф. 474. Оп. 1. Спр. 58. Арк. 339.

²⁴ ЦДІАК України. Ф. 473. Оп. 1. Спр. 95. Арк. 15 зв.

²⁵ ЦДІАК України. Ф. 473. Оп. 1. Спр. 95. Арк. 26 зв.

²⁶ ЦДІАК України. Ф. 472. Оп. 1. Спр. 74. Арк. 30–30 зв.

²⁷ ЦДІАК України. Ф. 474. Оп. 1. Спр. 58. Арк. 341.

²⁸ ЦДІАК України. Ф. 474. Оп. 1. Спр. 58. Арк. 255.

²⁹ Rawita-Gawroński F. *Moje przygody w roku 1863-1864 w Kijowie*. Warszawa: «Księg. Polska» Tow. Polskiej Macierzy Szkolnej, 1922. S. 6.

³⁰ ЦДІАК України. Ф. 489. Оп. 1. Спр. 33. Арк. 9–10 зв.

була меншою, зважаючи на те, що пізніше під час бою у Бородянці було вбито 34, а взято в полон 106 повстанців. Натомість, за даними київського повітового справника, коли формування Р. Ольшанського було на межі Радомишльського повіту біля Мигальських хуторів, повстанців залишалося лише 63 (Тинченко Я., 2023, с. 104). На момент же об'єднання біля с. Пісківка із загonom у 60 людей Станіслава Тарасевича загальна кількість загонів Ольшанського, Рудницького й Тарасевича була близько 150 осіб (Тинченко Я., 2023, с. 107). Зважаючи на це, ми можемо твердити, що загальна кількість повсталих дійсно могла бути близько 200 осіб, хоча варто зважати, що це не лише повсталі, що виїхали з манежу, а й повстанці із загону Рудницького.

Г. Марахов акцентував на тому, що загалом повстанці мали суттєві проблеми з постачанням. До прикладу, в одному із загонів на 56 повстанців була лише одна гвинтівка, 19 одностовольних і 9 двостовольних рушниць, 9 пістолетів, 3 револьвери, а в іншому – шаблі й сокири (Марахов Г., 1967, с. 182). Сам же Р. Ольшанський був озброєний двома пістолетами³¹.

А. Кондратюк, який був учнем Р. Ольшанського для перейняття справи берейтора, свідчив, що ввечері до манежу почали сходитися студенти, які збиралися в будинку. Через деякий час звідти вийшло 30 юнаків, які були озброєні рушницями, шаблями та пістолетами. Зібравшись у гурт, Ольшанський проказав молитву й дав команду виїздити по двоє за ним із двору о 9-й вечора³². Сам Ольшанський, як згадував його інший учень Якимчук, був одягнений у свитку із чорними шкіряними лакованими погонами, тоді як в інших вони були із сукна й вузькі³³. Певна річ, що це свідчило про вирізнення Р. Ольшанського серед інших повстанців як офіцера.

Також перед самим від'їздом також відбувалося приготування припасів, чим займалася дружина Ольшанського³⁴.

В. Авсеєнко подає прикметні для нас спогади про виїзд кінної групи Ольшанського. Уночі з його манежу один за одним виїздили групи вершників, які були київськими студентами та гімназистами. Вони їхали по Житомирському шосе до Триумфальної арки³⁵. Споруджена 1857 р. на честь приїзду до Києва імператора Олександра II, вона була розташована на перетині сучасного проспекту Повітряних Сил і Берестейського проспекту й по суті ознаменувала межі міста – тож вибір такого пункту збору був не випадковий. За Триумфальними воротами до загону приєдналося ще приблизно 100 піхотинців і 10 кінних повстанців³⁶.

Першим збірним пунктом за межами Києва було с. Біличі. Маршрут повстанців мав пролягати через села Романівка, Балановка, Бородянка, Пісківка (Марахов Г., 1967, с. 180). Кінцевим збірним пунктом мало стати м. Овруч, у якому мали б зійтися всі повстанські загони.

Таємний виїзд із міста недовго був таким – того ж ранку за повстанцями помчав загін драгунів. Як виявилось, за годину після від'їзду з манежу Ольшанських виїхав ще один озброєний повстанець – імовірно, який запізнився на збір. Двоє драгунів і жандарм затримали повстанця й доставили до київського поліцеймейстера³⁷.

На перехоплення повстанців було виправлено два ескадрони Глухівського драгунського полку. Перший ескадрон виїхав з міста вже о 4-й ранку, а наступний – о 6-й ранку³⁸.

Як свідчить рапорт командира Глухівського полку, ще до перших зіткнень ескадрон наштовхувався на поодиноких повстанців. Уже на четвертій версті було взято в полон повстанця з козацькою пікою, а ще через декілька в лісі біля придорожньої корчми захопили ще близько

³¹ ЦДІАК України. Ф. 489. Оп. 1. Спр. 92. Арк. 335 зв.

³² Там само. Арк. 12–12 зв.

³³ Там само. Арк. 344 зв.

³⁴ Там само. Арк. 245 зв.

³⁵ Авсеєнко В. Вказ. праця. С. 268.

³⁶ ЦДІАК України. Ф. 474. Оп. 1. Спр. 58. Арк. 245.

³⁷ Там само. Арк. 341.

³⁸ ЦДІАК України. Ф. 489. Оп. 1. Спр. 94. Арк. 1.

20 людей³⁹. Ми певні, що це були частини повстанців, які пізніше мали б об'єднатися із загоном Ольшанського.

Неподалік від с. Романівка зав'язався один зі перших боїв. Чутки про те, що ввечері з Києва виїхав повстанський загін і на околицях ведуться бої, уже вранці наповнили місто. Так, Романович-Славатинський згадував, що двоє студентів пропонували йому поїхати оглянути зіткнення між польськими повстанськими загонами та російськими регулярними військами⁴⁰. Так само свідком боїв став Авсеєнко, який поїхав услід за драгунами поглянути на бій⁴¹.

Біля Романівки козацький загін, що кинувся за повстанцями, втратив одного вбитим та одного пораненим. Повстанці змогли відбити напад, і переслідувачі мусили відступити до с. Біличі, у котрому вже з'єдналися із загоном Драгунського полку.

Натомість у Романівці Ольшанський об'єднався із загоном В. Рудницького й перейшов під його керівництво. Разом вони рушили на Бородянку. На шляху повстанці зачитували селянам «Золоті грамоти»⁴².

Дослідник Г. І. Марахов висловив думку, що загін Ольшанського дав час на відпочинок у с. Баланівка (на території сучасного м. Буча) і через це відстав від авангарду – його загін прибув до Бородянки лише ввечері 27 квітня. Цим дослідник намагався пояснити достатньо трагічні події того дня (Марахов Г., 1984, с. 79). Однак у самій справі Р. Ольшанського знаходимо свідчення очевидців, які стверджували, що загін прибув до Бородянки вранці, об 11-й годині⁴³.

Біля маєтку Понятовського Р. Ольшанський скомандував виставити караули й стати фронтом. Тут Ольшанський використав час на те, аби взяти вже заготовлену зброю, коней і вози для піших повстанців⁴⁴.

Із заходом сонця загін переслідувачів підійшов до Бородянки. Повстанці вишикувалися у фронт біля місцевої церкви в готовності відбивати напад. Певна річ, що нещодавні цивільні не змогли втримати наступ професійних військових частин. Частина повстанців вирішила зайняти оборону в хатах. Унаслідок бою більшість було взято в полон (68 повстанців), 17 поранено, ще 20 згоріли в будинках⁴⁵. За звітом київського поліцмейстера, двох із повстанців було схоплено в сусідньому с. Блистовиця⁴⁶.

Командир Глухівського полку Тізенгаузен висловлював думку стосовно переслідування, що загін Ольшанського не прагнув вступати в бій, натомість усіляко намагався його уникати⁴⁷. Це спостереження підтверджує думку про те, що повстанці не прагнули вступу у відкритий бій, натомість шукали шляху для приєднання до збройних польських сил, які вже чекали по інший бік австро-російського кордону на чолі з Едмундом Ружицьким.

Поруч із тим Тізенгаузен не помітив відступу іншої частини кінної групи з Бородянки під час бою, а тому вирішив повернутися до Києва з полоненими, що й відбулося вже через день, 29 квітня⁴⁸. Саме цих повстанців наступного ранку було доставлено до Київської фортеці, і їх на вулицях бачили кияни.

Проте загін Ромуальда Ольшанського не зупинив свого руху на північний захід. Поблизу лісу Рудня-Мигальська залишки київських повстанців об'єдналися з повстанськими загонами

³⁹ ЦДІАК України. Ф. 489. Оп. 1. Спр. 94. Арк. 1–1 зв.

⁴⁰ Славатинський-Романович Моя жизнь и академическая деятельность. 1832–84. Воспоминания и заметки. *Вестник Европы*. Т. 3. Кн. 5. Санкт-Петербург, 1903. С. 183.

⁴¹ Авсеєнко В. Вказ. праця. С. 269.

⁴² ЦДІАК України. Ф. 474. Оп. 1. Спр. 58. Арк. 257.

⁴³ Там само. 345 зв.

⁴⁴ Там само.

⁴⁵ ЦДІАК України. Ф. 489. Оп. 1. Спр. 94. Арк. 2.

⁴⁶ ЦДІАК України. Ф. 473. Оп. 1. Спр. 205. Арк. 174 зв.

⁴⁷ ЦДІАК України. Ф. 489. Оп. 1. Спр. 94. Арк. 2.

⁴⁸ Там само. Арк. 3.

Радомишльського повіту. Ще пізніше, перейшовши р. Тетерів, до них приєднався загін Тарасевича. Тепер чисельність їх загону становила приблизно 150 осіб⁴⁹.

Надалі повстанський загін рушив через поселення Блідча, Жерева, Розважів, Білосукнівку й 1 травня вийшов на Верховісся. Тут їх знову нагнали імперські війська та зав'язався бій, у якому загін був врешті розбитий. Багатьох повстанців, які змогли врятуватися втечею від переслідувачів, ловили місцеві селяни. Залишки загону намагалися врятуватися втечею до Овруцького повіту, але вже наступного дня, 2 травня, були остаточно знищені біля с. Голубієвичі⁵⁰.

Уже після невдачі біля Верховісся Ольшанський покинув коня та зброю та із загonom в 11 людей переховувався в лісі, аж доки їх група не зіткнулася із солдатами й добровільно не здалася в полон⁵¹.

Водночас із виступом Р. Ольшанського у його домі відбувся обшук. 28 квітня 1863 р. були знайдені подорожні бланки, кулі, олов'яні шрифти, порошок для створення «Золотих грамот»⁵². Це все свідчило, що родина Ольшанських була прямо причетна до підготовки повстання.

Під час допиту Р. Ольшанський всіляко заперечував свою активну участь у повстанні. Стверджував, що його було завербовано під страхом розправи, а також не визнавав зберігання у своєму будинку зброї та наявності підпільної типографії⁵³.

Військовий суд 26 листопада 1863 р. приговорив Р. Ольшанського до скасування дворянства, усіх прав і конфіскацію майна, а також страту. У вирoku йшлося також про те, що відчуження майна також стосувалося рідні Ольшанського⁵⁴. Загалом, за спостереженнями Б. Гудя, було репресовано на Правобережжі 4 470 осіб, з яких 19 було страчено (Гудь Б., 2018, с. 179), серед них – і Р. Ольшанського.

Родина Ольшанських всіляко намагалася пом'якшити участь Ромуальда. Ще напередодні вирoku до суду звернувся Євстафій Ольшанський, який через погіршення зору надиктував листа своїй дружині. У листі старий берейтор звертав увагу на свою довгу службу на потреби імперії та важке становище родини: «Син наш, який своєю працею утримував власне сімейство та нас... раптом зник з будинку... стало ясніше уже наше нещастя, коли його привели поміж полонених інсургентів до Києва», – йшлося у листі⁵⁵. Дружина Ромуальда, Клементина Ольшанська писала про те, що «біля стоп разом з малолітніми дітьми та дряхлими батьками чоловіка» благала відбити той удар, що навис над головою чоловіка⁵⁶.

Питання часу страти Р. Ольшанського можна назвати проблемним. У праці *Spis powstańców 1863 roku więzionych w twierdzy kijowskiej* подається відомість про те, що розстріл Ромуальда Ольшанського відбувся 21 березня 1864 р. (Micel M., 1995, s. 86). В *Imionospis poległych i straconych ofiar powstania roku 1863 i 1864*, що було видано практично відразу після повстання, маємо відомість про те, що розстріл відбувся 29 січня 1864 р. (Stupnicki H., 1865, s. 57). У самій судовій справі самого Р. Ольшанського знаходимо сповіщення від начальника штабу Київського військового округу про те, що «конфірмація ця виконана цього 17 січня о 8 годині в рові Київської фортеці перед строєм Київського гарнізону»⁵⁷.

Найімовірніше, в обох останніх випадках застосовані різні літочислення: 17 січня 1864 р. за юліанським календарем і 29 січня 1864 р. за григоріанським. Тож останню можемо вважати датою страти.

⁴⁹ «ЦДІАК України. Ф. 489. Оп. 1. Спр. 94. Арк. 3 зв.»

⁵⁰ Там само.

⁵¹ ЦДІАК України. Ф. 474. Оп. 1. Спр. 58. Арк. 338 зв.

⁵² Там само. Арк. 339, 340 зв.

⁵³ ЦДІАК України. Ф. 489. Оп. 1. Спр. 92. Арк. 335, 336 зв.

⁵⁴ ЦДІАК України. Ф. 474. Оп. 1. Спр. 58. Арк. 355 зв.

⁵⁵ ЦДІАК України. Ф. 474. Оп. 1. Спр. 58. Арк. 208.

⁵⁶ Там само. Арк. 29 зв.

⁵⁷ Там само. Арк. 69.

Зі смертю Р. Ольшанського при Київському університеті зникли також і уроки верхової їзди: за новим університетським статутом 1863 р. не передбачалося викладання цієї дисципліни (Самчук Т., 2015, с. 47).

Таким чином, було реконструйовано процес долучення сім'ї Ольшанських до польського національно-визвольного руху в контексті Січневого повстання 1863–1864 рр. Відповідно до виявлених матеріалів можемо стверджувати, що перший берейтор Київського університету Євстафій Ольшанський поміж офіційними обов'язками був дотичний до польської спільноти університету. Також у будинку Ольшанських відбувалося виховання дітей у польських національно-патріотичних традиціях, про що свідчать подальші події та спогади. А це підтверджує припущення, що, попри заснування імперською владою Київського університету як осередку русифікації, до нього були перенесені традиції польського національно-визвольного руху з Кременецького ліцею, що став базою для нового вишу. Згодом це посприяло розгортанню у стінах Київського університету й інших опозиційних Російській імперії рухів. Тож він не виконав покладені на нього функції ідеологічної обробки молоді в дусі відданості імперії.

На прикладі родини Ольшанських можна робити узагальнення щодо входження поляків до польського національно-визвольного руху. Першу цеглину в підмурок таких установок заклало домашнє виховання. А потім – спілкування з однодумцями, зокрема, в період навчання в університеті, що зміцнювало й поглиблювало антиімперські настрої. У цій розвідці, на відміну від попередньої історіографії, фокус дослідження охоплював не лише постать Р. Ольшанського, але й інших членів його родини. Зокрема, чи не вперше вдалося висвітлити долю Л. Ольшанського, який був одним з активних учасників демонстрацій 1861 р. й котрий був підданий репресивним заходам. Також нам вдалося пролити світло на випадок Віталії Ольшанської, яку було помічено в носінні траурного одягу 1862 р., що також було однією із форм протесту проти імперського поневолення.

Було поглиблено й систематизовано відомості про антиімперську діяльність Р. Ольшанського, котрий на чолі повстанського загону здійснив спробу об'єднання повстанських сил у межах північних повітів Київської губернії з подальшим об'єднанням з основними польськими силами, які чекали за межами кордону Російської імперії. Однак непорозуміння з українським селянством і нижчі бойові характеристики повстанців порівняно з професійною імперською армією не дали змогу реалізувати ці плани.

Безперечно, активна польська позиція дітей Євстафія Ольшанського свідчить про те, якою була політична позиція в родині Ольшанських. Водночас потрібно продовжити пошук нових джерел для ширшого висвітлення залученості Лева та Віталії Ольшанських до лав польського національно-визвольного руху.

Доведено, що будинок Ольшанських став чи не одним із головних осередків підготовки до польського повстання 1863–1864 рр. у Києві. На території їх манежу біла розташована підпільна друкарня, зберігалася зброя, проводилися таємні наради, а також це місце стало стартовою локацією до початку руху повстанського загону Р. Ольшанського навесні 1863 р.

Таким чином, це дослідження поєднало як мікро-, так і макроісторичний вимір і має значні перспективи для подальшого розвитку.

Список літератури

1. Гудь Б. В., 2018. *З історії етносоціальних конфліктів. Українці й поляки на Наддніпрянщині, Волині й у Східній Галичині в XIX – першій половині XX ст.* Харків.
2. Моравець Н., 2021. Кривошея І. *Польське національне повстання 1863–1864 рр. на Правобережній Україні: від міфів до фактів.* Київ.
3. Зашкільняк Л. О., 2013. Польське січневе повстання 1863–1864 років у висвітленні сучасної української історіографії. *Galicja a postanie styczniowe.* Warszawa, Rzeszów. 393–399.
4. Марахов Г. И., 1967. *Польское восстание 1863 г. на Правобережной Украине.* Киев.

5. Марахов Г. И., 1984. *Киевский университет в революционно-демократическом движении*. Киев.
6. Самчук Т. В., 2015. Викладання верхової їзди в Університеті Св. Володимира (1835–1863 рр.). *Науковий вісник Кременецької обласної гуманітарно-педагогічної академії ім. Тараса Шевченка. Серія: Педагогіка*. 39–48.
7. Тинченко Я. Ю., 2022. Польські повстанські загони на Правобережжі України 1863–1864 рр. у світлі джерел. *Український історичний журнал*. 3. 98–118.
8. Micel M., 1995. *Spis powstańców 1863 roku więzionych w twierdzy kijowskiej*. Przemyśl.
9. Ramotowska F., 2018. *Warszawa przedstyczniowa. Przebudzenie: "rewolucja moralna"*. Warszawa.
10. Stupnicki H., 1865. *Imionospis poległych i straconych ofi ar powstania roku 1863 i 1864*. Lwów.

Anton Stolyarov

THE OLSHANSKI FAMILY BEFORE AND DURING THE POLISH UPRISING 1863–1864

The article examines the role of the Olshansky family members in the preparation and implementation of the January Uprising of 1863–1864 in Right-Bank Ukraine. The connections of this noble Polish family with Kyiv University, some of whose students and teachers participated in the Polish uprising, are investigated. The active participation of the family members in protests, demonstrations and armed actions, as well as repressive actions by the imperial authorities, are highlighted. Particular attention is paid to the individuals of Lev, Vitalia and Romuald Olshansky, who became key participants in the revolutionary movement. Lev Olshansky participated in student protests, for which he was arrested and exiled. Also, according to the materials of the police courts, there is evidence that Vitalia Olshanska joined the demonstrative wearing of mourning, which was one of the forms of Polish protest in 1861. Romuald Olshansky led the insurgent detachment that set out from Kyiv in April–May 1863 and was defeated after a series of battles with imperial troops.

The organizational and military aspects of the Olshanskys' participation in the uprising are analyzed, in particular the process of producing the "Golden Letters" of providing weapons and material resources, as well as the tactical maneuvers of R. Olshansky's detachment. The relationship with other figures of the uprising, such as Isidor Kopernytsky, Stanislav Tarasevich and Vladislav Rudnytsky, is investigated.

The repressive measures of the tsarist administration against the participants of the uprising are considered. The course of the investigation, trials and conditions of imprisonment of the Olshanskys are highlighted, which became a reflection of the general policy of the empire towards the Polish resistance movement. Key attention is paid to the case of Romuald Olshansky, his sentence and execution in the Kyiv Fortress in January 1864.

In conclusion, based on archival materials, memoirs of contemporaries and scientific works, the article determines the importance of the Olshansky family in the development of the Polish national liberation movement in the middle of the 19th century. The Olshansky house became one of the key centers in the preparation of the Polish armed uprising in Kyiv in the spring of 1863, and representatives of this family became one of the most active participants in demonstrations and armed struggle against the Russian Empire.

Key words: history of Ukraine (second half of the XIX – early XX centuries), history of higher education in Ukraine, history of Kyiv, history of student community in Ukraine, Polish uprising of 1863–1864.

References

1. Hud B. V., 2018. *Z istoriyi etnosocialnykh konfliktiv. Ukrayinci j polyaky na Naddnipryanshchyni, Volyni j u Shidnij Halychyni v XIX – pershij polovyni XX st.* [From the history of ethno-social conflicts. Ukrainians and Poles in the Dnipro region, Volyn, and Eastern Galicia in the 19th and the first half of the 20th centuries]. Harkiv. (In Ukrainian).
2. Moravec N., 2021. *Kryvosheya I. I. Polske nacionalne povstannya 1863–1864 rr. na Pravoberezhnij Ukrayini: vid mifiv do faktiv* [The Polish National Uprising of 1863–1864 on Right Bank Ukraine: from myths to facts]. Kyiv. (In Ukrainian).
3. Zashkilnyak L. O., 2013. *Polske sichneve povstannya 1863–1864 rokiv u vysvitleni suchasnoyi ukraïnskoyi istoriohrafii. Galicja a postanie styczniowe* [The Polish January Uprising of 1863–1864 in the coverage of modern Ukrainian historiography]. Warszawa, Rzeszów. 393–399. (In Ukrainian).
4. Maraxov H. Y., 1967. *Polskoe vosstanye 1863 r. na Pravoberezhnoj Ukrayne* [Polish uprising of 1863 in Right Bank Ukraine]. Kyiv. (In Russian).

5. Maraxov H. Y., 1984. *Kyevskiy unyversytet v revolyucyonno-demokratycheskom dyvzhenyy* [Kyiv University in the revolutionary democratic movement]. Kyiv. (In Russian).
6. Samchuk T. V., 2015. *Vykladannya verxovoyi yizdy v Universyteti Sv. Volodymyra (1835–1863 rr.)* [Teaching horse riding at the University of St. Volodymyr (1835–1863)]. *Naukovyj visnyk Kremeneckoyi oblasnoyi humanitarno-pedahohichnoyi akademiyi im. Tarasa Shevchenka. Seriya: Pedahohika*. 39–48. (In Ukrainian).
7. Tynchenko Ya. Yu., 2022. *Polski povstanski zahony na Pravoberezhzhi Ukrayiny 1863–1864 rr. u svitli dzherel* [Polish insurgent units on the Right Bank of Ukraine in 1863–1864 in the light of the sources]. *Ukrayinskyj istorychnyj zhurnal*. № 3. 98–118. (In Ukrainian).
8. Micel M., 1995. *Spis powstańców 1863 roku więzionych w twierdzy kijowskiej* [List of insurgents of 1863 imprisoned in the Kiev fortress]. Przemyśl. (In Polish).
9. Ramotowska F., 2018. *Warszawa przedstyczniowa. Przebudzenie: “rewolucja moralna”* [Pre-January Warsaw. Awakening: “moral revolution”]. Warszawa. (In Polish).
10. Stupnicki H., 1865. *Imionospis poległych i straconych ofi ar powstania roku 1863 i 1864* [List of names of the fallen and executed victims of the uprising of 1863 and 1864]. Lwów. (In Polish).